

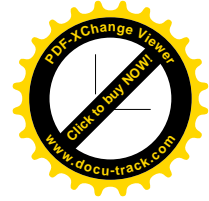
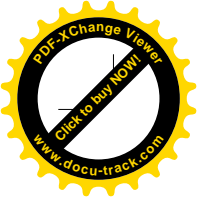
STEFANO BOTTONI

Tudományos ördögűzés?

AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI MÚLT EMLÉKEZETE ÉS
FELDOLGOZÁSA AZ 1989 UTÁNI ROMÁNIÁBAN

„Az 1945 és 1989 között Romániában hatalmon lévő kommunista rendszer illegitim és gyilkos volt, 1944–1947 közötti erőszakos létrejöttétől egészen 1989. decemberi, szintén erőszakos összeomlásáig.”¹ Ezekkel a szavakkal zárta beszédét 2006. december 18-án Traian Băsescu román államfő a bukaresti parlamentben, abból az alkalomból, hogy a Vladimir Tismăneanu politológus vezette szakértői bizottság ismertette jelentését. A bűnlajstrom tartalmazta a kirakatpereket és Mihály király erőszakos eltávolítását; az osztályharc nevében üldözött társadalmi rétegeket és a nemzeti, vallási, kulturális és szexuális kisebbségek diszkriminációját; az 1950-es évekbeli partizánellenes háborút és a parasztlázadások leverését; az 1956-os megmozdulások megtorlását és a bányász- és munkástüntetések vérbe fojtását; a falurombolást és a lakosság éheztetését; és nem utolsósorban a román zsidók és németek eladását, valamint az 1989 decemberében elrendelt sortűzeket.²

Ezután a román állam nevében Băsescu elnök bocsánatot kért mindazoktól, akik szenvedtek a diktatúrában. Leszögezte, minden demokrata erkölcsi kötelessége, hogy elítélje a kommunizmust, majd hozzátette: azért van rá szükség, hogy a román nép ne feledje el a múlt borzalmait, és megakadályozza megismétlődésüket. A Tismăneanu vezette bizottság jelentésének ünnepélyes ismertetését fokozott médiafigyelem kísérte. Sokak számára pótolhatatlan erkölcsi elégtételt jelentettek Băsescu szavai. A várt katarzis, a szembenézés a közelmúlt egyéni és kollektív tragédiáival azonban elmaradt. Jelen tanulmány ennek okait vizsgálja, külön hangsúlyt fektetve az állambiztonsági szervek szerepére vonatkozó tudományos és közéleti diskurzusra.

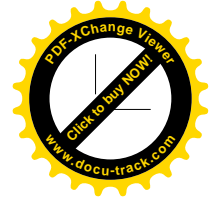
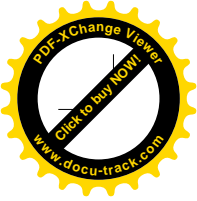

A Securitate mint történeti jelenség

A román kommunista rendszer politikai rendőrségét Országos Népbiztonsági Igazgatóság néven 1948. augusztus 30-án hozták létre a 221. számú kormányrendelettel, és formálisan a Belügyminisztérium alá rendelték. Feladatául kapta „a demokratikus vívmányok védelmét” és a Román Népköztársaság biztonságának őrzését „a belső ellenség áskálódása ellen”. Noha a *Securitate* módszereiben és ideológiájában radikálisan különbözött az addig működő rendőri alakulatoktól, és szigorúan követte a szovjet állambiztonság szerkezeti felépítését, az új erőszakszervezet átvállalta a két világháború, majd 1944–1948 között működő politikai rendőrségnek, a *Siguranță*nak, valamint katonai megfelelőjének, az 1940-ben létrehozott Különleges Hírszerző Szolgálatnak (*Serviciul Special de Informații*) feladatkörét is.³

A Securitate megalapítása pontot tett az 1944. augusztus 23-i királypuccsot követő politikai fordulatra. Miközben eltávolították vagy bíróság elé állították a politikailag kompromittált rendőröket, csendőröket és hírszerzőket, új, elsősorban az illegális kommunista párt moszkvai emigrációs központjából érkező személyek vették át a politikai rendőrség irányítását. Sokan közülük katonai kiképzésben vettek részt a Szovjetunióban, és hazatérésük pillanatában a szovjet állambiztonsági szervek kötelékében szolgáltak. A Securitate működését szovjet tanácsadók felügyelték, irányították: 1949–1953 között az MGB (Állambiztonsági Minisztérium) Bukarestben tartózkodó főtanácsadója az az Alekszandr Szaharovszkij volt, aki évekkel később a KGB élére állt.⁴ A Securitate új jelenség volt a román erőszakszervezetek történetében. A tisztek nagy része fiatal volt; politikai és életkori okoknál fogva 1945 előtt nem teljesített rendfenntartói vagy állambiztonsági szolgálatot. Sokan a pártmunkából érkeztek a szervezethez: általában „káderes” tapasztalattal rendelkeztek, mások a Román Kommunista Párt (RKP) ellenőrző vagy szervezési osztályain szereztek némi nyomozói szaktudást. A kommunista rendszer első éveiben tehát nem szakmai, hanem kizárólag politikai/ideológiai alapon szervezték az új állambiztonsági szerveket.⁵

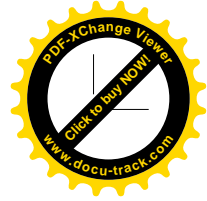
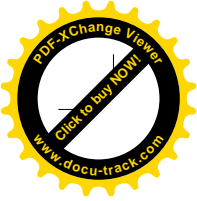
A Securitate formálisan a belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, kivéve az 1952 szeptembere és 1953 szeptembere közti egyéves időszakot,

amikor szovjet mintára önálló Állambiztonsági Minisztériumként működött. Fennállása során több belső reformon, átszervezésen esett át (1951, 1956, 1967, 1972/73, 1978): nem meglepő módon a személyi cseréken túl minden szerkezeti átalakítás a politikai hatalom belső küzdelmeinek eredményét tükrözte vagy vetítette előre. 1967–1973 között Nicolae Ceaușescu parancsára jelentősen átalakították és megerősítették.⁶ 1969-ben például korszerű és – mint 1990 után kiderült – valódi elitképző funkciót is ellátó tisztí főiskolát hoztak létre a Bukarest mellett fekvő Băneasa nevű településen.

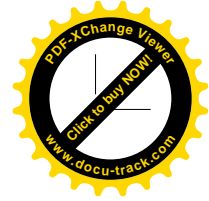
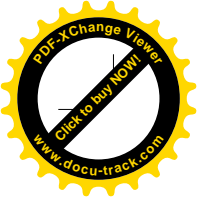
A visszaemlékezésekben és a szakirodalomban gyakran találkozunk azzal a vélekedéssel, hogy a Securitate egyedi jelenség volt a kelet-európai szocialista állambiztonsági szervek között. Dobai István kolozsvári jogász, akit 1957 novemberében életfogytiglani kényszermunkára ítélték hazaárulás vádjával, és hét évet töltött a román börtönrendszerben,⁷ a következőképpen foglalta össze tapasztalatait: „Ez a szervezet ez nem gyenge társaság volt! Romániában addig olyan szervezet, mint a Securitate, olyan nem létezett. Ezek intelligens emberek voltak, a vezetőik értelmesek, igyekeztek felkészülni a kérdésekre, amikkel összetalálkoztak, és ami Romániában érthetetlen és teljesen nóvum volt, ezek nem voltak korruptak. Itt nem lehetett megvesztegetni.”⁸ Hasonlóképpen vélekedett Földi László, a magyar hírszerzés 1989 őszén szerveződő román alosztályának vezetője,⁹ akit „szakmai” érintkezése az ellenféllel rádöbentett egy alapvető különbségre. Magyarországtól eltérően, ahol a Kádár-rendszer utolsó éveiben az állambiztonsági állomány nagy része demoralizáltan várta a változást (vagy Földi így emlékezett rá vissza), a Securitate tisztjei alig érezték meg az 1980-as évek gazdasági megszorításainak hatásait, és a diktatúra utolsó pillanataig különös társadalmi közeget, valóságos „kasztot” alkottak. A Securitatéhoz tartozni nemcsak pozicionális előnyökkel járt, hanem valódi társadalmi rangot és kulturális tőkét jelentett.¹⁰ Noha némi fenntartással kell kezelni az olyan önképet, amelynek közvetítésében az egykori érintettek (pl. az 1978-ban disszidált Mihai Pacepa kémfőnök) ma is aktívan részt vesznek, az első összehasonlítható kutatások igazolni látszanak a szubjektív emlékezetet.¹¹

A szervezet fontosságát növelte, hogy a román titkosrendőrség sokkal szélesebb feladatkört látott el, mint legtöbb kelet-európai megfelelője. Az

1950-es évek első felében a Securitate fegyveres alakulata (a 65 ezer tisztet, altisztet és közlegényt számláló *Trupele de Securitate*) valóságos hajtóvadászatot folytatott a hegyekben bujkáló partizánok ellen. Levéltári adatok szerint a „kis polgárháborúnak” is nevezhető konfrontációnak, amely az 1950-es évek végéig tartott, több mint kétszáz halottja volt a belügyi alakulatok oldalán, míg az elesett vagy kivégzett „banditák” és segítők száma elérte az ezret.¹² A Securitate működtette továbbá a kb. 250 börtönből és munkatelepből álló „román Gulágot”, ahol 1964-ig közel 100 ezer személyt tartottak fogva, gyakran bírósági ítélet nélkül.¹³ Emellett az állambiztonsági tisztek döntő szerepet játszottak a totális államokat jellemző politikai és társadalmi ellenőrzésben: a „cég” központi irattárában található kartotékok közel kétfélmillió állampolgár személyes adatait tartalmazták.¹⁴

Ezen felül a Securitate széles körű ügynökhálózatot működtetett: már 1948-ban 42 ezer besúgót tartottak nyilván, majd az 1955–1956 közötti enyhülést követően a létszám némileg csökkent (ekkor zárták ki a hálózatból az „inaktív” és a „kettős” ügynököket), majd az 1956-os forradalom után újból emelkedni kezdett, az 1960-as évek első felében 80 ezer körül mozgott, 1967-re elérte a 119 ezret. Az állomány a munkadossziéval ellátott ügynököket, a rezidenseket, valamint a társadalmi megbízottakat és az alkalmi kapcsolatokat is magában foglalta. A hetvenes–nyolcvanas években a Securitate megfigyelőrendszere óriásira duzzadt: 1989-ben közel 500 ezer ügynökakta létezett, ebből kb. 130 ezer az „aktív” kapcsolatokra vonatkozott.¹⁵ Az állambiztonságra a román állampolgárok ekkor már korántsem mint „titkos” politikai rendőrségre tekintettek, ellenkezőleg: tudatában voltak annak, hogy a Securitate munkahelyüket, baráti körüket, nemritkán szűkebb családi környezetüket is „behálózta”.¹⁶ Mindez nehezen feloldható, sőt maradandó traumákat okozott az 1989-es fordulatot követő időszakban, amikor a korábbi áldozatok/megfigyeltek megismerhették a rájuk „vigyázók” kilétét. A Securitate különleges státusza a román társadalomban és az 1989 utáni emlékezetpolitikában nemcsak az ország hagyományosan vezérorientált politikai kultúrájára, hanem olyan geopolitikai okokra is visszavezethető, mint Románia diplomáciai különállása és a Szovjetunió érdekeitől gyakran eltérő külpolitikája. Az 1950-es években ugyanis a román belügyminisztérium, a többi kelet-európai országhoz hasonlóan, közvetlen szovjet felügyelet alatt működött.

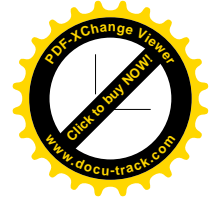
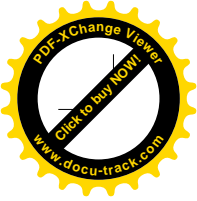

Miután 1964 decemberében Moszkva engedett az erősödő román nyomásnak, és röviddel Nyikita Hruscsov leváltása után az utolsó bukaresti KGB-tanácsost is visszarendelték, 1989 decemberéig a román állambiztonság és hírszerzés szelektív, gyakran korlátozott módon működött együtt a Varsói Szerződés országaival.¹⁷ A rendelkezésre álló dokumentáció arra enged következtetni, hogy „közös téma” maradt a Vatikán elleni kémkedés és a katolikus egyház ellen indított hírszerzési akciók.¹⁸

Más területen azonban a román kommunizmust képviselő Securitate súlyos konfliktusba került a Szovjetunióval. 1968 augusztusában, a csehszlovákiai válság napjaiban Ceaușescu parancsot adott a már korábban létrehozott 0920/A nevű katonai egység megerősítésére, amely alakulat a Varsói Szerződés ellen folytatott hírszerző és elhárító munkát, például lehallgatta a szocialista országok bukaresti külképviseleteinek telefonjait. Ceaușescu idejében a Securitate hírszerző részlege rendkívül fontos gazdasági tevékenységet is folytatott. Először a német és zsidó származású román állampolgárokat „adták el” az NSZK-nak, valamint Izraelnek. A folyamat 1963-ban vette kezdetét, amikor a román kormány brit közvetítéssel megegyezett Izraellel tízezer zsidó család ütemezett kivándorlásáról: a tranzakció rendkívül költséges volt – személyenként 4–6 ezer dollár került a román államkasszába –, és a belső elhárítással foglalkozó Securitate I. Igazgatósága ellenőrzése mellett zajlott. A hatvanas évektől az NSZK kormánya is hasonló módszerekhez folyamodott, és „kivásárlási” programot indított, amelyet egy 1978-as államközi egyezmény szentesített.¹⁹

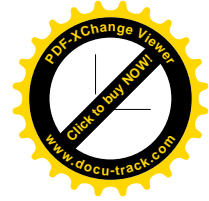
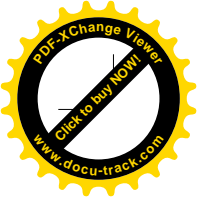
Az eddigi kutatások szerint az 1968 és 1989 között kivándorolt kb. 40 ezer zsidóért az izraeli kormány 112 millió dollárt fizetett Romániának, míg a nyugatnémet hatóságok közel 200 ezer németet „vásároltak meg”.²⁰ Stelian Octavian Andronic volt román hírszerző visszaemlékezése szerint, aki hosszú ideig vezette a Securitate egyik legvédelemben álló egységét, a különleges valutaügyletek részlegét, a román kommunista rendszer körülbelül 1,5 milliárd dollárt szerzett állampolgárai kivándorlásának engedélyezéséért.²¹ A román állam ezt a tetemes összeget elsősorban külföldi hiteleinek visszafizetésére, nem pedig a Ceaușescu család vagyonának gyarapítására fordította.²²

Az állambiztonság más érdemeket is szerzett az 1968 után felerősödő román „külön utas” politika gazdasági megalapozásában. A hetvenes-

nyolcvanas években a Ceaușescu-féle politikai vezetés valutaszerzésre és technológiaimportra is használta a Securitate hírszerzőinek szakmai tapasztalatát. A román Külügyi Hírszerző Központ (CIE) külkereskedelmi céget alapított és üzemeltetett, ezen keresztül bonyolították le a harmadik világba irányuló fegyverkereskedelmet. Idővel az ország nyugati és közkeleti külkereskedelmi forgalmának zömét már a különböző fedőcégeken keresztül szervezték. Számuk a hetvenes évek végén meghaladta a háromezretet – csak a Külkereskedelmi Minisztérium apparátusában közel hatszázan szolgáltak.²³ A „tisztá” piaci alapon működő tranzakciókat szigorúan titkos tiszték irányították – köztük Románia jelenlegi államfője, Traian Bănescu, aki 1987 és 1989 között a Navrom állami hajózási vállalat antwerpeni kirendeltségét vezette, a hírszerzés fedés alatt álló tisztjeként.²⁴ A fokozott gazdasági szerepvállalás természetesen érdekeltté tette az állambiztonságot a rendszer stabilitásának védelmében. A legújabban feltárt állambiztonsági iratok azonban arra engednek következtetni, hogy az 1980-as évek gazdasági és élelmezési válsága fokozatosan kikezdte a párt és az állambiztonsági viszonyrendszer korábbi szimbiózisát.²⁵ A Securitate precízen és nyíltan dokumentálta a társadalomtól érkező panaszáradatot. Az ipari és mezőgazdasági elhárítás jelentései kendőzetlenül mutatják az 1981–82-től egyre mélyülő társadalmi válságot, a párt- és állami szervezetek tehetetlenségét, a mindent átható korrupciós mechanizmusok hallgatólagos elfogadását.²⁶ Az állambiztonsági iratok tanulmányozása révén új értelmezést nyerhet a kései Ceaușescu-korszak társadalomtörténeti vizsgálata és az 1989-es politikai robbanás mélyebb társadalmi háttere.

Mi volt tehát a Securitate: brutális verőlegények gyülekezete, vagy a kollektív tudat átalakítására, a lakosság megfigyelésére és manipulálására szakosodott professzionális gépezet? A dilemma több mint húsz éve foglalkoztatja és osztja meg a témával foglalkozó szakembereket, és szorosan összefügg a román kommunista állambiztonsági szervek társadalmi emlékezetével. Egyes történészek ugyanis két jól elkülönülő szakaszra osztják a Securitate történetét. Véleményük szerint az első tizenöt évben a román állambiztonság idegen (szovjet) érdekeket szolgált, tevékenységét a tömeges represszió és a mindennapos fizikai erőszak jellemezte. Ceaușescu hatalomra jutása után a Securitate egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a politikai „bűncselekmények” megelőzésére, az ellenséges elemek és csoportok

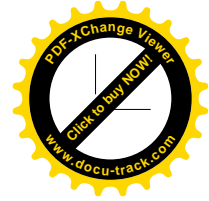
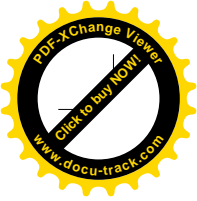

megfigyelésére és bomlasztására, és jóval kevesebb emberjogsértést követett el, mint az 1950-es években. A korábbi terrorszervezet professzionális titkosszolgálatná vált, amely fő feladatának a nemzeti érdekek védelmét (elsősorban a magyar irredentizmus elleni ideológiai és operatív harcot) tekintette, és ennek szellemében cselekedett.²⁷

Mások szerint a „két Securitate” tézise nem más, mint a bukott rendszer káderei és az őket körülvevő kétes múltú médiaszereplők felelősségvártási kísérlete.²⁸ Ceaușescu etnokratikus kommunista rendszere, amelynek fenntartásában az erőszakszervezetek kulcsszerepet játszottak, semmilyen „hazafias” feladatot nem teljesített, törvénytelenül figyeltette meg saját állampolgárait, külföldön pedig kétes operatív játszmákkal erodálta a román állam nemzetközi tekintélyét – példaként említhető a Carlos-csoport közreműködésével 1981-ben végrehajtott merénylet a müncheni Szabad Európa Rádió központi épülete ellen.²⁹ Ami a fizikai erőszak alkalmazását illeti, más kelet-európai országokhoz hasonlóan Romániában is jelentős változásokon ment át az állambiztonság társadalmi szerepe és munkamódszere.³⁰ (Ilyen például egy olyan alapvető, de sokáig nem vizsgált kérdés, mint a halálbüntetés alkalmazása a szocialista korszakban.³¹)

Ezért erkölcsi tiltakozásként érthető, de tudományos szempontból inadekvát a tökéletes folytonosságot hangoztató radikális antikommunista álláspont. Érdeemes inkább elmozdulni – ahogyan több fiatal román történész és szociológus az utóbbi években tette – az ideológiai megközelítéstől a rendszer belső működésének elemzése felé.³² Az állambiztonsági múlt eredményes feldolgozásához azonban szükséges egyvalami eddig elmaradt tisztázása. A Ceaușescu-korszakban valóban kivételnek számított a másképp gondolkodók bebörtönzése és elítélése. Fontos lenne azonban megvizsgálni a „civil” rendőrség, a határőrség és a Román Kommunista Párt fegyveres aktivistáiból álló munkásőrség fellépését mindazok ellen (nemcsak az illegális határátlépők, hanem a hosszú haját növesztő fiatalok, a rockerek, a munkanélküliek, az illegálissá minősített abortuszra jelentkező nők, a nyugati rádióadások hallgatói), akik valamilyen formában megszegték a „szocialista együttélés” írott és íratlan szabályait.³³

Miközben tehát a rendszer ellen vétkezők száma a teljes kommunista korszak alatt rendkívül magas maradt, a tömegmozgalmak és a szimbolikus erejű ügyek hiánya azt az érzést táplálta az állambiztonsági kérdésekben

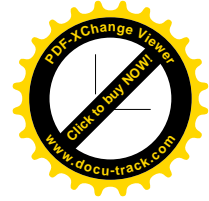
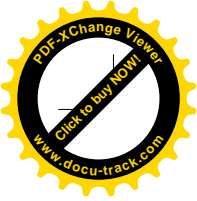
járatlan lakosságban, hogy az 1965/68 utáni állambiztonság sok tekintetben úgy működött, mint bármelyik más nyugati titkosszolgálat, melynek fő célja az ország szuverenitásának és egységének megvédése. Ez a sommás megállapítás két tényezőre vezethető vissza.

Több szociológiai felmérés is igazolja, hogy az utóbbi években, a gazdasági válság és a politikai élet botránysorozatai hozzájárultak ahhoz, hogy az elmúlt rendszer iránti társadalmi nosztalgia és a kapitalista berendezkedés bírálata már nemcsak az idős, általánosabb műveltséggel kevésbé rendelkező vidéki lakosságra jellemző, hanem teret és nyilvánosságot nyer olyan városi fiatalok körében is, akik semmilyen közvetlen emlékekkel nem rendelkeznek a Ceaușescu-rendszerről.³⁴ A késői állambiztonságról kialakított társadalmi kép pozitív irányú átalakulásában aktív szerepet vállaltak a volt „cég” tisztjei is, akik a mai napig jelentős pozíciókat töltenek be a médiában. A televíziós műsorokban, nagy példányszámú lapokban és több száz önéletrajzi kötetben 20 éve megjelenő Securitate-önképnek legalább olyan erős a tudatformáló ereje, mint az oktatási rendszerben és a családban szerzett tapasztalatoknak.

A múlt ügyészei: a Securitate Irattárát Vizsgáló Tanács és a Tismăneanu-bizottság

A román átvilágítás története szétválaszthatatlan az 1989 utáni belpolitikát a háttérből mozgató állambiztonsági szálaktól. A közélet megtisztulásának igénye ugyanis szinte kizárólag a korábban marginális, de a demokrácia éveiben is elszigetelt, erősen elitista, nyugatbarát értelmiségi csoportokban fogalmazódott meg, amelyek az 1990-es évek első felében reménytelen harcot vívtak a Ion Iliescu államelnök vezette régi/új politikai és társadalmi berendezkedés ellen. A civil tiltakozás jelképe az 1990. március 11-i temesvári kiáltvány lett, amelyben a decemberi megmozdulások hiteles vezéralakjai a romániai közélet teljes megtisztulását követelték, és élesen bírálták a Román Kommunista Pártot felváltó Nemzeti Megmentési Front erősen szelektív emlékezetpolitikáját.

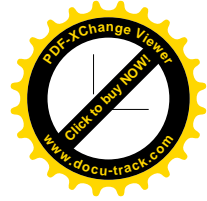
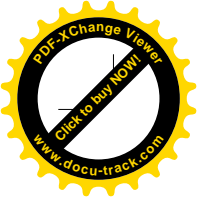
E konstrukció középpontjában ugyanis az a gondolat állt, hogy az 1989. december 25-én kivégzett Ceaușescu házaspár és szűkebb környezete

egyedülként felel a román kommunista rendszer nevében elkövetett összes törvénytelenységért. Erre hivatkozva a volt állambiztonsági apparátust nem vonták felelősségre sem a decemberi vérengzésért, sem a több évtizedes jogállamon kívüli működésért. Egy 1990-ben lezajlott csoportos per keretében csupán 25 volt katonai és belügyi főtitstet vontak felelősségre, köztük a Securitate utolsó parancsnokát, Iulian Vlad vezérőrnagyot, akit 25 év börtönre ítélték, de elnöki kegyelemmel alig négy év után szabadult.³⁵

A diktatúra bukását követően kevés információ állt rendelkezésre a volt politikai rendőrség sorsának alakulásáról. Az 1989. decemberi események nyomán az elnyomó gépezet látszólag összeomlott. Sok rendőr és állambiztonsági tiszt „önként” leszerelt, sőt tartva a retorziótól, hetekig bujkált. Az állambiztonsági szervek működését december 31-i hatállyal felfüggesztették: a drasztikus intézkedés nemcsak az elhárítást, hanem a hírszerző központot és a gazdasági részleget is érintette. A belügyi szervek hirtelen leépítését követően több tízezer tiszt és az általuk irányított ügynökhálózat ellenőrizhetetlen módon áramlott be és vissza az ország politikai és gazdasági életébe. 1990 márciusában a belpolitikai ellentétek súlyosbodása és a központilag manipulált román–magyar nemzetiségi összecsapások kiváló ürügyként szolgáltak a belügyi szervek újjászületéséhez.³⁶ Éppen a marosvásárhelyi incidens után, március 26-án, Román Hírszerző Szolgálat (SRI) néven – kizárólag korábbi állambiztonsági tisztekből – elhárító szolgálat jött létre.³⁷ A visszarendeződés folyamatát az újjáalakuló történelmi pártok megsemmisítő vereségével végződő májusi választások zárták le: 1996 őszéig a lusztráció lekerült a napirendről, és a sorra újjá- és átalakuló politikai pártokat kivétel nélkül olyan gazdasági és kulturális érdekcsoportok vonták irányításuk alá, amelyek sikeréhez döntően hozzájárult a Securitate által garantált sajátos „hálózati tőke.”³⁸

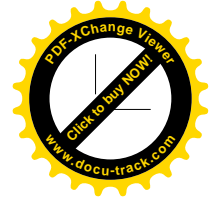
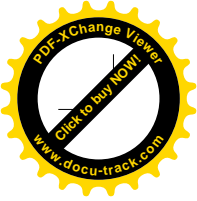
A helyzet csak az Emil Constantinescu vezette Demokratikus Konvenció (CDR) szoros választási győzelme után kezdett változni, és 1999. december 9-én hosszú vita után a parlament elfogadta a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanácsot (CNSAS) létrehozó törvényt, amely lefektette az átvilágítás alappilléreit is. Hamarosan kiderült azonban, hogy a jogszabály súlyos ellentmondásokat tartalmaz. A „politikai rendőrség” fogalmát például a törvényhozó szűkítően határozta meg: nem minősült érintettnek az, aki

a hivatalosan csak „polgári” ügyekért felelős rendőri szerv (a milícia) szolgálatában állt. A rendőrség és a francia mintára szervezett csendőrség helyett 1949-ben állították fel a milíciát (*Dirrecția Generală a Miliției*), amely hivatalosan a köztörvényes, nem politikai indíttatású bűncselekményekkel foglalkozott. A több tízezer beosztottal működő alakulat tényleges működéséről a korszakot kutató szakemberek csupán töredékes információkkal rendelkeznek, mivel az átvilágítási törvény a fegyveres testületet „politikamentes” rendőrségnek minősítette. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a volt „milicisták”, valamint a hozzájuk kötődő besúgók ellen nem indulhatott lusztrációs eljárás, hanem azt is, hogy a szervezet irattárát máig a belügyminisztérium székházában őrzik, és nagyobb részt nem kutatható. A milíciáról fennmaradt iratok ugyanakkor azt bizonyítják, hogy falvakban és kisebb településeken a „civil” rendőrség látta el a politikai nyomozók „klasszikus” feladatait: titkos lakást üzemeltetett, feljelentéseket fogadott, dolgozott fel és továbbított, és nem utolsósorban végezte és/vagy felügyelte a politikailag megbízhatatlannak bélyegzett személyek megfigyelését.³⁹

Az átvilágító tanács csak akkor minősíthette érintettnek a vizsgálat alá helyezett személyt, ha a dossziében szerepelt a saját kezűleg aláírt beszervezési nyilatkozat. Ma már köztudomású, hogy Magyarországhoz hasonlóan Romániában is többfokozatú hálózat működött. A képzetesebb, megbízhatóbb hálózati személyek (titkos megbízott, titkos munkatárs) tartása sokkal informálisabb keretek között zajlott, nem beszélve a szigorúan titkos tisztek rendszeréről, amelyben az érintettek számára párhuzamos, „legendásított” szakmai életutat építettek.

A CNSAS működésére már a kezdetektől rossz hatással volt kettős funkciója, azazhogy egyszerre volt szaklevéltárat kezelő szerv és politikai úton kinevezett tagokból álló átvilágító testület (a CNSAS tagjait a parlament választja meg, ők lényegében saját pártjuk álláspontját képviselik). Az átvilágító tanács működését 2005-ig a negatív politikai légkör határozta meg. Az Adrian Năstase és Ion Iliescu vezette szociáldemokrata párt visszatéréseivel az egyébként is lassan haladó átvilágítás gyakorlatilag megrekedt: öt év alatt, 2005-ig alig több mint kétszáz „ügynököt” lepleztek le, miközben az országot egyébként sikeresen kormányzó Năstase több száz 1997 óta „pihentetett” volt hírszerzőt és elhárító tisztet reaktivált. Larry L. Watts nemzetbiztonsági szakértő becslése szerint még 2003-ban a SRI

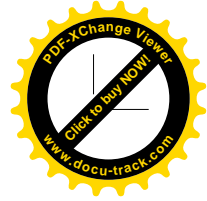
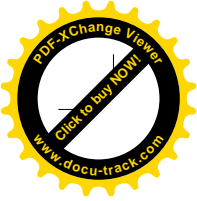

teljes apparátusának 15 százaléka, a külföldi hírszerzéssel foglalkozó SIE 20 százaléka 1989 előtt kezdte pályafutását.⁴⁰

Az utóbbi időszakban, az EU-csatlakozás előtt az átvilágítási folyamat látványosan felgyorsult. Jelentősen nőtt azon állampolgárok száma, akik betekintheztek megfigyelési dossziéjukba: 2009 és 2012 között több mint 12 ezer állampolgári kérelmet dolgoztak fel.⁴¹ A román Hivatalos Közlöny több száz volt tiszt és ügynök személyes adatait tette közzé, és a nemzetbiztonsági szervek állományában nagyobb megújulásra került sor (ma az átlagéletkor 35 év), miközben a 2009-ben indult politikai változások előtti időszakban a kormány és az államfő egymással versengve tematizálta a „kommunizmus bűneit”: 2005-ben Călin Popescu Tăriceanu liberális miniszterelnök történeti intézetet hozott létre Marius Oprea történész és nemzetbiztonsági tanácsadó vezetésével,⁴² 2006 tavaszán pedig Bănescu nemzetközi bizottságot állított fel, amelyet Vladimir Tismăneanu román származású amerikai politológus irányított.

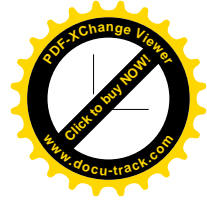
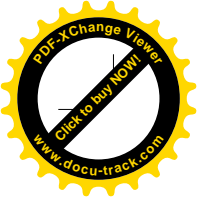
A látszólagos igyekezet mögött azonban az immár közömbös társadalomra ráerőltetett, megkésett lusztráció zsákutcája állt. Magyarországhoz hasonlóan Romániában is égető kérdés a belügyi iratok átadási üteme és módja. A fennmaradt közel 30 ezer folyóméternyi dokumentáció zöme 2006 végéig a jelenlegi szakszolgálatok raktáraiban maradt, mivel „gazdáik” lassították vagy egyenesen megtagadták átadásukat a levéltárnak, ahol a kutatóknak csupán néhány száz folyóméternyi irat állt rendelkezésükre, és az igazságszolgáltatásról, a hírszerzésről és a börtönrendszerről szóló iratsomók szinte teljesen hiányoztak. Elnöki utasításra 2006 őszén közel kétfélmillió dosszié átadása történt meg, és 2012 végére már több mint 25 kilométernyi minősítését vesztett irat várta a kutatókat.⁴³ Ráadásul a korábbi évektől eltérően lehetővé vált a szervezettörténeti és archontológiai kutatás, valamint hozzáférhető lett számos objektumdosszié és a hírszerzés iratainak egy kisebb része is.

Közben azonban a CNSAS jogkörei csorbultak: a román Alkotmánybíróság 51/2008. sz. határozata az alaptörvénnyel ellentétesnek nyilvánította az 187/1999. sz. átvilágítási törvény azon cikkelyeit, amelyek a politikusok, tisztviselők és egyéb közszereplők (pl. egyházi méltóságok, közintézmények vezetői) átvilágítására hivatott intézmény, a vizsgáló tanács működését szabályozták. Az Alkotmánybírósághoz az a Dan Voiculescu médiavállalkozó

és politikus fordult, akiről a CNSAS korábban azt állította, hogy „Felix” fedőnéven együttműködött az egykori állambiztonsági szervekkel. Ítéletében a testület kifogásolta, hogy a CNSAS kezében összpontosul mind első fokon a vizsgáló és ítélelhozó, mind másodfokon a fellebbviteli ítélezési jog; továbbá azt is, hogy mivel a CNSAS döntése felülírhatja a bíróságok ugyanazon ügyekben hozott ítéletét, rendkívüli bírói hatóságként működik, ezt pedig tiltja az alkotmány. Az Alkotmánybíróság döntése nyomán fennállt a veszély, hogy miután a határozat a Hivatalos Közlönyben is megjelenik, az átvilágító testület működését törvényen kívül helyezik, az egyes személyek állambiztonsági érintettségéről szóló korábbi döntései semmissé válnak, és a nem minősített, kutatható iratok ismét zár alá kerülnek. Civil tiltakozás nyomására végül kompromisszumos megoldás született. A Tăriceanu-kormány sürgősségi kormányrendelettel újrászabályozta a CNSAS jogi státusát, s ezzel lehetővé tette, hogy folytassa működését. Megmaradt a CNSAS szaklevéltári funkciója, de feladata a tényállás megállapítására szorítkozik, és az igazságszolgáltatás hivatott eldönteni, hogy ki működött együtt a kommunista titkosrendőrséggel. A CNSAS kollégiumának tagjai szerint az átvilágító testületet ezzel az irattár adminisztrátorává fokozták le. Szűkítették továbbá az átvilágítandók körét: a kormány civil nyomásra beleegyezett ugyan a közintézmények élén álló személyek hivatali átvilágításába (átvilágításukat továbbra is a CNSAS nyomozó osztálya végzi, az érintettek a CNSAS-nál vagy egyenesen a bíróságon fellebbezhetnek a döntés ellen), de megszüntette a soros önkormányzati és parlamenti választásokon induló jelöltek előzetes átvilágítását.⁴⁴

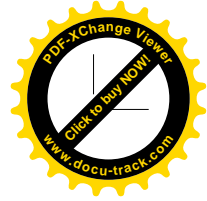
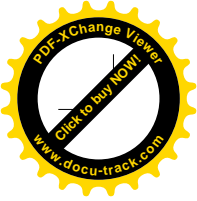
A nemzetközi nyilvánosságot is elérő botrány ismét megmutatta, hogy a volt politikai rendőrséghez kötődő politikai-gazdasági elit tagjai képesek megállítani az átvilágítási folyamatot, és foglyul ejteni politikai ellenfeleiket és szövetségeseiket egyaránt. A döntési jog átruházása az igazságszolgáltatásra elviekben nem, de a gyakorlatban az átvilágítási tevékenység leállításával járt. Ez nem meglepő egy olyan országban, ahol a bírói kar egynegyedét (és az alkotmánybírák még jelentősebb hányadát) még 2010 körül is érintette az elmúlt rendszerrel való állambiztonsági szintű együttműködés.⁴⁵

Lavinia Stan szerint a CNSAS tevékenységét szabályozó törvényi háttér kezdettől alkalmatlanná tette az intézményt arra, hogy hatékonyan működtesse a posztkommunista „átmeneti igazságszolgáltatást”. Az 1999/87. számú törvény nem követte az 1991-es cseh mintát, és nem írta elő a múlt rendszerrel kollaborálók (állambiztonsági tisztok vagy hálózati személyek) ideiglenes vagy tartós kizárását a közéletből. A kommunista állambiztonsági szervekkel fennálló kapcsolatot jogilag nem, csak erkölcsileg szankcionálta.⁴⁶

A román átvilágítás történetét vizsgáló kutatócsoport több nemzetközi példa alapján négy alapfeltételhez kötötte a Romániában elindított eljárások sikerét: 1. a személyes szintű felelősség tényszerű megállapítása és a megtorló gépezet intézményes működésének teljes körű feltárása; 2. az áldozatoknak járó jogi és erkölcsi rehabilitáció megállapítása; 3. a bűnelkövetők ellen indított eljárások szakmai megalapozottsága és pozitív társadalmi hatása; 4. egy új narratíva létrehozása a totalitárius múlttól. A szerzők megállapítása szerint a kísérlet szinte minden téren súlyos kudarcba fulladt. Az 1989 utáni két évtizedben több hullámban indított peres eljárások végeredményben a régi/új elitnek legitimációs eszközévé váltak. Az eljárások többsége kudarcot vallott, mivel a változó jogi és politikai környezetben ritkán sikerült bebizonyítani az állambiztonsági tisztok, börtönőrök, büntetés-végrehajtásban dolgozók egyéni felelősséget. Súlyos normatív kérdést vetett fel a törvények visszamenőleges érvénytelenítése is: noha erkölcsileg elfogadható érvelésnek tűnt, hogy a határsértőkre géppuskával lövő határőr bűncselekményt követett el, jogi szempontból nem lehetett elvonatkoztatni attól, hogy egy 1971-es rendelet alapján legálisan járt el.⁴⁷

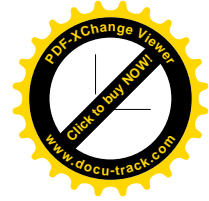
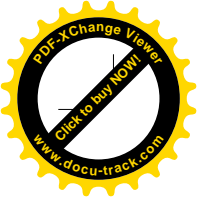
Gabriel Andreescu politológus és emberjogi aktivista éles kritikát fogalmazott meg az állambiztonsági iratok reflektálatlan felhasználásával szemben. Szerinte a többször módosított 1999-es törvény túl szűkre szabta az átvilágítandók körét; a „megrendelők” és az állambiztonsági főtisztek hiányosan kerültek bele a bővülő adatbázisba, míg a közvélemény teljes és gyakran indokolatlan figyelme az általa marginálisnak tekintett ügynökökre terelődött. Ebben a hiszterizált légkörben durva és etikátlan támadások értek olyan kitűnő értelmiségieket, mint Adrian Marino, Mihai Botez vagy Mihnea Berindei.⁴⁸

Katherine Verdery antropológusként közelítette meg az állambizton-sági iratok kutatását. Jan Gross lengyelországi tapasztalataira hivatkozva Verdery úgy véli, hogy az egyéni együttműködés erkölcsi alapú vagy akár jogi erejű stigmatizálása nem járult hozzá a társadalom belső tisztulásához. A Securitate ugyanis nemcsak a korábbi informális hálózatok „bomlasztását” és a társadalom atomizáltságát segítette elő, hanem új intézményrendszert és hálózati kapcsolatokat is létrehozott. Az „ügynökök” utáni kutakodás tehát egyrészt politikailag motivált és nem őszinte, másrészt hatástalan marad egy alapvetően megváltozott társadalmi környezetben.⁴⁹

Való igaz, hogy a CNSAS napi működését, döntéseit a politikai alkuk megalakulása óta befolyásolják, elég itt Corneliu Vadim Tudornak, a szélsőséges Nagy-Románia Párt elnökének 2004-es „felmentését” említeni. Ennek ellenére az utóbbi néhány évben a korábban botránnyoktól hangos intézmény stabilabban tudott működni. A vezető tanács 2009 óta változatlan összetételben ül össze, míg a kutatással foglalkozó levéltári részleg fokozta a publikációs és dokumentációs tevékenységet. A CNSAS-hoz forduló állampolgárok és akkreditált kutatók ma már adathordozón juthatnak hozzá – igen méltányos áron – a kért dossziékhoz, és a következő években jelentős előrehaladás várható az iratok digitalizálásában.

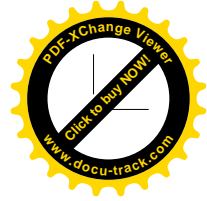
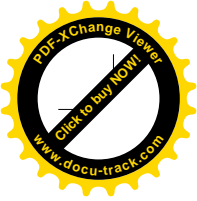
A történészeket és a közelmúlt iránt érdeklődő nagyközönséget kiemelten foglalkoztatta a Vladimir Tismăneanu vezette elnöki bizottság létrehozása, működése és utóélete. Kétségtelen, hogy Bănescu államelnök 2006-os döntését elsősorban aktuálpolitikai célok vezérelték, elsősorban Románia közelgő európai uniós csatlakozása. A harmincfős grémium összehívása, részben a megfogalmazott célok (egyfajta bűnlajstrom készítése), részben a testület személyi összetétele miatt komoly vitákat váltott ki a romániai közbeszédben. A liberális (európai gondolkodású, nyugatos, harcosan antikommunista) humánértelmiségek túlsúlya, valamint a szemléletileg vállalhatatlannak ítélt akadémiai történészek mellőzése világosan jelezte a Tismăneanu vezette kutatócsoport világnézeti megközelítését és konfrontálódásra kész stílusát. A közelmúlt kényes kérdéseit feltárni hivatott testület hamar gerjesztett belpolitikai csatározásokat és értelmiségi vitákat, olyannyira, hogy baloldali kötődésű történészek és társadalomtudósok erőteljes kritikai hangvételű „ellenkötetet” jelentettek meg a bizottság végső jelentésével szemben.⁵⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy a fiatal értelmiségek

egészen más szempontból támadták a Tismăneanu-jelentést, mint a médiában gyakran szereplő volt állambiztonsági tisztek és „független” elemzők,⁵¹ akik a sztálinista nomenklatúrához tartozó (ráadásul zsidó) családban felnőtt Tismăneanu személyes érintettségét firtatták, és nacionalista megközelítésből védelmezték a Ceaușescu-rendszer etno- és társadalompolitikáját.

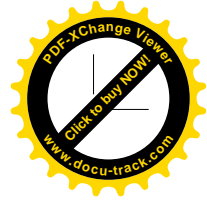
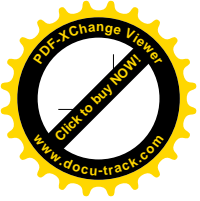
Ezzel szemben Vasile Ernu és szerkesztőtársai azt az érvelési rendszert alkalmazták, amellyel a nyugati mainstream történetírás az 1990-es évek végén az egyoldalú, komplex jelenséget leegyszerűsítő és kriminalizáló *Kommunizmus fekete könyvét* lényegében visszautasította.⁵² Ernuék szerint a kommunista rendszer ideológiailag vezérelt posztumusz lejárata tudománytalan és célszerűtlen, mivel szembehelyezkedik az igen differenciált társadalmi emlékezettel, és olyan múltat kíván ráerőltetni a romániai lakosságra, amelyet nem élt át. Monica Ciobanu szerint a Tismăneanu-jelentés új – önreflexív, sőt kifejezetten önkritikus – emlékezetpolitikai kánon teremtésére tett kísérletet. A vállalkozás talán legnagyobb hiányossága azonban az elmaradt fogalmi tisztázás: a „törvénytelen” és „illegitim” rendszer bírálata arra a sommás – tények által meg nem erősített és ideológiailag motivált – megállapításra juttatja a szerzőket, hogy a kommunista rendszer végső célja a romániai társadalom ellen elkövetendő „genocídium” volt. Mivel a népirtás fogalmának különböző politikai rendszerekre való alkalmazhatóságáról több évtizedes vita folyik a nemzetközi jog- és társadalomtudományban, nem ártott volna körültekintőbben közelíteni ehhez a korántsem egyértelmű kérdéshez.⁵³

Megértőbb kritikával nyilatkozott a bizottság szakmai teljesítményéről a jelenkori román és kelet-európai történelem kiemelkedő kutatója, Charles E. King: „A Tismăneanu-bizottság feladata nem tudományos szakkiadvány létrehozása volt. A bizottság sokkal inkább világos politikai elképzeléssel – a szó legjobb értelmében – vágott neki a vállalkozásnak, hogy 1989 után először alkossa meg kollektívan a román közelmúlt kritikus újrafogalmazását, és arra kényszerítse a hatalmon lévőket, hogy szabjanak világos erkölcsi határt a múlt és a jelen között.”⁵⁴ King azonban hozzátette, hogy a sok új levéltári kutatást felvonultató, számos tekintetben innovatív jelentés hitelességét gyengíti a túl szenvedélyes stílus és a fekete-fehér társadalomszemlélet, amelynek lényege az ellenálló lakosság és a külföldről importált kommunista rendszer kibékíthetetlen ellentéte.

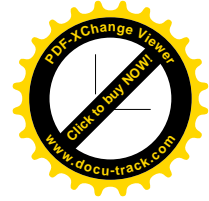
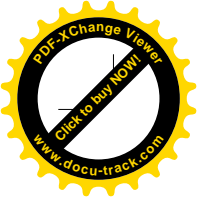
Salat Levente politológus, a bizottság magyar tagja és az általa vezetett hatfős „magyar” munkacsoport vezetője, szintén árnyaltabban fogalmazott az elért eredményekről, és az előzetes várakozások bénító hatását emelte ki utólagos értékelésében: „A Tismăneanu-bizottság jelentésének fogadtatása és eddigi utóélete azt bizonyítják, hogy a romániai politikai közösség átértelmezésével kapcsolatos várakozásaink, rövid távon legalábbis, illúzióknak bizonyultak. A jelentés, a nemzetközi tapasztalat tanulságainak megfelelően, megosztotta a román társadalmat, és belátható időn belül aligha szolgálhat a társadalmi megbékélés, illetve az abból kiinduló jövőtervezés alapjául. Noha a román elnök az állam hivatalos dokumentumává nyilvánította a jelentést, annak státusa tisztázatlan, hiszen a jelek szerint senkit semmire nem kötelez.”⁵⁵ Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni a bizottság munkáját végigkísérő botrányokról, a szakértők ellen indított számos sajtótámadásról, valamint a munkacsoport levéltári kutakodását nem mindig támogató állami szervekről sem (a Belügyminisztérium és az Országos Statisztikai Hivatal illetékesei például minden együttműködési kísérletnek ellenálltak). Mindezt figyelembe véve egyet érthetünk Fülöp Mihállyal, a jelenkori román politikatörténet kutatójával, aki felhívta a figyelmet a munka szimbolikus és emlékezetpolitikai jelentőségére: „Vladimir Tismăneanu érdeme, hogy a rendszer nemzeti egységre, hazafiságra hivatkozó öngazolását vonja kétségbe, bebizonyítva, hogy a román kommunista állam sztálinista lényegű és »nemzetellenes«, attól a pillanattól, hogy a Szovjetunió, az idegen nagyhatalom erőszakkal Romániára kényszerítette, addig a pillanatig, amíg a nép felkelése forradalmi erőszakkal rázta le magáról. A bizottság elnöke a kommunista rendszer elítélését a demokratikus román politikai közösség létrejötte alapfeltételének tartja.”⁵⁶

Az állambiztonsági múlttal való szembenézést Romániában több tényező befolyásolta. A legfontosabb talán a romániai átmenet sajátos „forradalmisága”. 1989 decembere sikeresen félreállította a régi rendszert és elitjét: Ceaușescu hatalmának közvetlen kiszolgálóit. Az új hatalmi elit azonban a régi uralkodó réteg második vonalából lépett elő. Amennyiben nem került volna sor a Román Kommunista Párt felszámolására, egy párton belüli radikális elitváltásról lehetett volna csupán beszélni. Ehhez a váltáshoz az alternatív projekt pedig nem az új vezetők „saját projektje” volt (ahogy

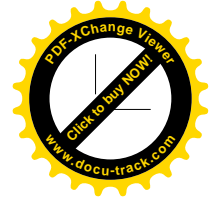
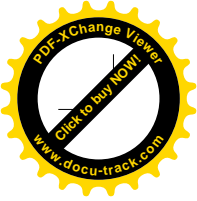
a forradalmak esetében történni szokott). Lényege az európai demokrácia normáinak átvétele volt, amelyhez a Nyugat írásos útmutatást is adott az európai integráció dokumentumai révén. A régi-új román politikai elit e dokumentumok „gyakorlatba ültetése” során kezdte igazából átértelmezni hivatását, feladatát, politikai identitását. Mindezt óhatatlanul egyfajta mimikri és a kétértelműségek kultiválása kísérte, amely meghatározóvá vált a kommunizmussal való szembenézés lanyhaságára, illetve elodázására nézve is.

Van-e hát értelme a húsz éve folytatott ördögűzésnek, az elhúzódó átvilágításnak és a fiatalabb generációkat egyre kevésbé érdeklő közéleti vitáknak egy lassan 25 éve megszűnt diktatúráról? A már idézett szerzőkkel együtt úgy gondolom, hogy a közélet megtisztulása sikertelen, sőt kudarcos projekt maradt. Ennek felismerése önvizsgálatra kellene, hogy sarkallja a „nyugatos”, bevallottan antikommunista kulturális elit azon képviselőit, akik a kommunista rendszer differenciátlan elítélésének legfőbb szószólói voltak. Nem szabad azonban elfelejteni az érem másik oldalát sem. A CNSAS felállítása lehetővé tette az elmúlt rendszer áldozatainak járó ún. információs kárpótlást, míg az intézmény kutatóinak feltáró munkája jelentősen növelte a kommunista rendszer belső működéséről szóló információhalmazt. A Tismăneanu-bizottság pedig hangot adott az alternatív emlékezetnek (az elfojtott „igazság” kimondása; korábban tagadott igazságtalanságok hivatalos állami elismerése). És ami fontosabb: megjelent egy fiatal, felkészült és szókimondó fiatal értelmiségi réteg, amely ha nem is képes hatalmi tényezőként működni, egyfajta „civil” kontrollt próbál gyakorolni a nagyrészt még működő állambiztonsági hálózatok, kapcsolatrendszerek, klientúrák fölött.⁵⁷

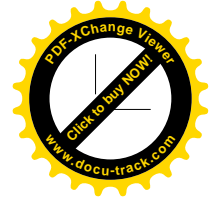
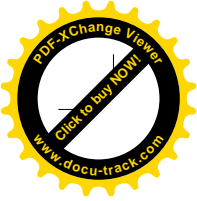

JEGYZETEK

- 1 *Tibori Szabó Zoltán*: A román elnök elítélte a kommunizmust. Népszabadság, 2006. december 19. A román elnök teljes beszéde az Elnöki Hivatal honlapján olvasható: Discursul Președintelui României, Traian Bănescu, prilejuit de Prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Parlamentul României, 18 decembrie 2006). http://www.presidency.ro/?_RID=det&tb=date&id=8288&_PRID=ag.
- 2 *Tismăneanu, Vladimir – Dobrinu, Dorin – Vasile, Cristian* szerk.: Comisia prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final. (A Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság. Zárójelentés.) Bukarest, 2007, 774–776. A húsz pontot részletesen ismerteti *Fülöp Mihály*: Sztálin adománya. A Tismăneanu-jelentésről. Magyar Kisebbség (2008), 1–2. sz. 95–96.
- 3 A román biztonsági szervek 1944 utáni intézményi átalakulásáról lásd részletesen *Bottoni, Stefano*: Reassessing the Communist Takeover in Romania: Violence, Institutional Continuity, and Ethnic Conflict Management. East European Politics and Societies (2010), 1 sz. 64–71.
- 4 Vö. Baráth Magdolna tanulmányával a kötetben.
- 5 Részletesen *Deletant, Dennis*: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. I. rész. Betekintő (2011), 4. sz.
- 6 *Deletant, Dennis*: Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989. (Ceaușescu és az állambiztonság. Elnyomás és ellenállás Romániában 1965–1989). Bukarest, 1998, 113.
- 7 A Dobai-per iratait *Tófalvi Zoltán* adta közre: 1956 erdélyi mártírjai III. A Dobai-csoport. Marosvásárhely, 2009.
- 8 OSZK – 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 126. sz. 1987, 470.
- 9 Erről bővebben *Bottoni, Stefano*: Vonnakodó kémek? A magyar hírszerzés és Románia, 1975–1989. Történelmi Szemle (2013), 1. sz. 113–116.
- 10 Interjú Földi Lászlóval. Bp., 2011. szeptember 15.
- 11 A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989. Szerk. Kamiński, Łukasz. Varsó, 2006.
- 12 *Banu, Florian – Moldovan, Silviu B.* et al. szerk.: Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitate (1948–1968). (Ellenállók, szökevények és hősök. A fegyveres ellenállás és az állambiztonság [1948–1968].) Bukarest, 2003, 540–551.
- 13 A legújabb irodalomból kiemelendő: Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945–1967). (A kommunista Románia börtöneinek lexikona.) Szerk. Muraru, Andrei. Bukarest, 2008; a börtönökben és munkatáborokban elhunytakról lásd az 1400 személyt tartalmazó adatbázist. Listele mortii. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958. (A halál listái. A romániai börtönrendszerben elhunyt politikai foglyok az állambiztonsági iratokban.) Szerk. Dobrinu, Dorin. Iași, 2008; Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național. (Kommunizmus és állami erőszak Romániában. Egy nemzeti testvérgyilkosság tematikus története.) Szerk. Cesereanu, Ruxandra. Iași, 2006;

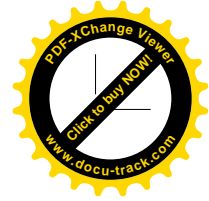
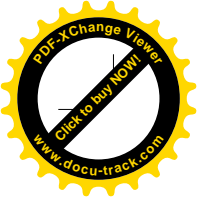

- a kitelepítésekről és a kényszerlakhely intézményéről lásd *Gura-Ionescu, Nicoletă*: Dimensiunea represiunii din România în regimul comunist. Dislocării de persoane și fixări de domiciliu obligatoriu. (Az elnyomás formái a kommunista Romániában. Kitelepítések és kényszerlakhelyek.) Bukarest, 2010.
- 14 Csendes László, a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács igazgatójának szíves közlése. Bukarest, 2013. június 7.
- 15 A hálózatépítésről lásd *Anisescu, Cristina*: Dinamica de structură și rol a rețelei informative în perioada 1948–1989. (Az állambiztonsági információs hálózat dinamikája és szerepe az 1948–1989 közötti időszakban.) Arhivele Securității. Vol. I, Bukarest, 2002, 10–40.
- 16 Erre jó példa a Tőkés László református lelkész családjába történt beépülés. A Securitate „Stelian” fedőnevű ügynöke, köztisztviselőben álló orvos 1985-ben feleségül vette Tőkés Eszter fogorvost, hogy rajta keresztül állandó információkat adjon az ellenzéki magatartású Tőkés családról és a kolozsvári értelmiségről. Tőkés Eszter, amikor 2007-ben a Securitate iratanyagát feldolgozó bukaresti intézettől megkapta megfigyelési dossziéját, megrendülten szembesült múltjával. Barta Tibor tagadta ügynöki tevékenységét, és a CNSAS meghamisított papírjaival igyekezett igazolni magát. Az esetet feldolgozta a Kabay Barna és Petényi Katalin által rendezett *Stigma* című dokumentumfilm (2013), amelyet 2013. november 4-én sugározott a Duna Televízió.
- 17 Erről részletesen *Bottoni, S.*: Vonakodó kémek? i. m. Lásd még *Banu, Florian*: Colaborarea româno-maghiară în domeniul informațiilor externe (1966). (Román–magyar együttműködés a külföldi hírszerzés területén, 1966.) Cetatea Bihariei (2004), 2. sz. 88–91.
- 18 ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, vol. 2, 2–21. Az 1967. július 24–27. között megrendezett budapesti állambiztonsági konferenciáról készült összefoglaló jelentés.
- 19 Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989). (A „Visszaszerzés” akció. Az állambiztonság és a romániai németek kivándorlása [1962–1989].) Szerk. Dobre, Florica – Banu, Florian – Banu, Luminița – Stancu, Laura. Bukarest, 2011.
- 20 *Ioanid, Radu*: Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel. (A zsidók kivásárlása. A román–izraeli titkos egyezmények története.) Iași, 2005, 173.
- 21 *Andronic, Stelian Octavian*: 36 de ani în serviciile secrete ale României. (Harminchat év a román titkosszolgálatokban.) Bukarest, 2008.
- 22 Acțiunea „Recuperarea” i. m. XII.
- 23 *Oprea, Marius*: Moștenitorii Securității. (A Securitate örökösei.) Bukarest, 2004. Lásd még *Deletant, Dennis*: A Securitate és a rendőrállam Romániában (1948–1989). Magyar Kisebbség (2008), 1–2. sz. 83–87.
- 24 *Oprea, Marius*: Adevărata față a lui Traian Bănescu. (Traian Bănescu igazi arca.) Bukarest, 2012, 79–99.
- 25 Partidul și Securitatea. Istoria unei idile eșuate (1948–1989). (A Párt és a Securitate. Egy félbeszakadt idill története [1948–1989].) Szerk. Banu, Florian – Banu, Luminița Bukarest, 2013, 67–68.
- 26 Uo. 633–746. Lásd még ACNSAS fond Documentar, dosar 114, voll. 3–4. (Maros megye, gazdasági elhárítás – köszönet Novák Zoltánnak, aki felhívta a figyelmemet erre a forrásanyagra.)
- 27 A koncepciót részletesen tárgyalja *Troncotă, Cristian*: Duplicității. O istorie a

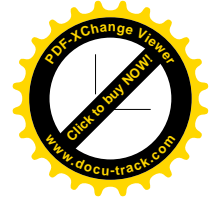
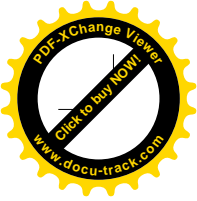

Serviciile de Informații și Securitate ale regimului comunist din România, 1965–1989. (Kettősségek. A román kommunista rendszer titkosszolgálatának és politikai rendőrségének története, 1965–1989.) Bukarest, 2003. Lásd *Larry L. Watts* amerikai történész és biztonságpolitikai szakértő művét is, amely nemzeti érdekeket védelmező erőként tünteti fel az 1964 utáni állambiztonsági szerveket: *Ferește-mă, Doamne, de prietenii – Războiul clandestin al blocului sovietic cu România. (Isten óvjon a barátoktól – A szovjet tömb titkos háborúja Romániával.)* Bukarest, 2011.

- 28 Erre az álláspontra helyezkednek a Securitate felépítését és működését feltáró Dennis Deletant, valamint Marius Oprea és az Elnöki Bizottság mértékadó elemzése. Lásd *Raport Final* i. m. 473.
- 29 Lásd *Tofan, Liviu*: *Sacalul Securitatii. Teroristul Carlos în solda spionajului românesc. (A Securitate Sakálja. A terrorista Carlos a román hírszerzés szolgálatában.)* Iași, 2013.
- 30 A jelenséget elemzi a Német Demokratikus Köztársaságra vonatkozóan: *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR.* Szerk. Gieseke, Jens. Göttingen, 2007. Az erőszak alkalmazását a késői Szovjetunióban tárgyalja: *Sedition. Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev.* Szerk. Kozlov, V. – Fitzpatrick, S. – Mironenko, S. New Haven (CT), 2011.
- 31 Az első Romániára vonatkozó, levéltári forrásokon alapuló átfogó kutatás eddig csak kéziratban hozzáférhető: *Stancu, Constantin-Raducu*: *The Political Use of the Capital Punishment in Communist Romania.* CEU Master Thesis. Bp., 2012.
- 32 Lásd *Lăcătușu, Dumitru – Burbea, Mircea*: *Sistemul concentraționar în România (1967–1989).* (A romániai börtönrendszer [1967–1989].) In: *Transformarea socialistă. Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație. (A szocialista átalakítás. A kommunista rendszer politikája ideológia és adminisztráció között.)* Szerk. Ruxandra, Ivan. Bukarest, 2009, 67.
- 33 A Securitate irattára gazdagon dokumentálja a társadalom megrendszabályozására irányuló hatalmi törekvéseket. Íme, egy 1976-os napi jelentés a bukaresti rendőrpárancsnokságtól: „December 3-án a bukaresti Milícia razziát tartott a Fővárosban, melyen részt vettek a Milíciát pártoló civilek, a Hazafias Gárda tagjai, a KISZ-alakulatok, az ügyészség és a kerületi parancsnokságok. A razziát különböző helyszíneken tartották (élelmiszerboltok, munkásszállók, szállodák, klubok, mozik, pályaudvarok és más forgalmas pontok). Az ellenőrző brigádok 10 400 személyt igazoltattak. 90 személy ellen, akiről kiderült, hogy bűncselekményt követtek el, büntető eljárást kezdeményeztek; 32 személyt őrizetbe vettek az 1970/32. sz. rendelet alapján; 52 szülői felügyelet nélküli kiskorút vezettek vissza a családhoz; 93 munkanélküli személyt irányítottak a munkaközponthoz, és 58 személyt szállítottak vissza állandó lakhelyükre.” ACNSAS, fond Documentar, dosar 011737, vol. 85, f. 227.
- 34 Lásd http://www.iiccr.ro/ro/evenimente/arhiva_evenimente/arhiva_evenimente_2010/iiccr_prezinta_perceptiile_actuale_ale_romanielor_asupra_regimului_comunist/ A romániai Soros Alapítvány által 2010-ben végzett kérdőíves felmérés szerint a közel 6000 megkérdezett fiatal 40 százaléka azt válaszolta, hogy a kommunista állam jobb életfeltételeket kínált az ifjúság számára, mint a jelenlegi rendszer. *Implicarea civică și politică a tinerilor.* (A fiatalok részvétele a civil

- társadalomban és a politikában.) Szerk. Bădescu, Gabriel et al. Fundația Soros România. Constanța, 2010, 64–71.
- 35 *Stoenescu, Alex Mihai*: Istoria loviturilor de stat în România. (Az államcsínyek története Romániában.) vol. IV. 2. Bukarest, 2005, 49.
- 36 Lásd erről *László Márton – Novák Zoltán*: A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21. Csíkszereda, 2012. A székelyföldi átmenet etnicizálódásáról lásd *Zahorán Csaba*: Rendszerváltás a Székelyföldön. A romániai rendszerváltás etnikai vetülete. In: Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról. Szerk. Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba. Bp., 2010.
- 37 A folyamatot vizsgálja *Kieran Williams – Dennis Deletant*: Security Intelligence Services in New Democracies. London, 2000, 220–246.
- 38 Az 1989 utáni román politikai rendszer és a posztkommunista titkosszolgálat szoros összefonódásáról lásd *Gallagher, Tom*: Romania After Ceaușescu. Edinburgh, 1995; *Grosescu, Raluca*: Conversia elitelor comuniste din România în perioadă de tranziție 1989–2000. (A kommunista eliték rekonverziója az átmenet éveiben 1989–2000.) In: Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România. vol. I. Iași, 2006, 229–245; *Bányai Péter*: Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé? Politikai elemzések Romániáról 1990-től 2005-ig. Kolozsvár, 2005. Két román biztonsági szakértő optimistábban fogalmaz, és biztató jelként értékeli az utóbbi évtizedben végbement személyi, szemléletbeli és szerkezeti átalakulást. *Mihaela Matei – Ionel Nițu*: Intelligence Analysis in Romania's SRI: The Critical „Ps” – People, Processes, Products. International Journal of Intelligence and Counterintelligence 25 (2012), 4. sz. 700–726.
- 39 Lásd a Maros megyei levéltárban véletlenül ki nem selejtezett és fennmaradt iratanyagot az 1950-es és 1960-as évekről. Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, fond 594 (Direcția Regională Ministerului de Afaceri Interne Mureș – Autonomă Maghiară, 1923–1967).
- 40 *Watts, Larry L.*: Intelligence Reform in Europe's Emerging Democracies. Studies in Intelligence 48. (2004) 1. sz., <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol48no1/article02.html>.
- 41 ACNSAS, Raport de activitate privind anul 2012. Bukarest, 2013, 13.
- 42 Az intézményt többször átszervezték: jelenleg az Andrei Muraru történész vezette intézet neve A Kommunizmus Bűneit és az Emigráció Emlékezetét Vizsgáló Intézet (Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc). Honlapja <http://www.iiccr.ro/>.
- 43 ACNSAS, Raport de activitate privind anul 2012. Bukarest, 2013, 18–20.
- 44 Részletesen lásd *Bottoni, Stefano*: Átvilágítási (kudar) történet Romániában. Élet és Irodalom 2008. február 22., 13.
- 45 A megállapítás Bădescu államelnöktől származik, aki 2007–2008-ban súlyos összetűzésbe került a bírói karral a tervezett igazságszolgáltatási reform és az Igazságügyi Minisztériumban végzendő állambiztonsági átvilágítás miatt. A jelenségről lásd a minőségi sajtóban megjelent összeállítást: Magistrăii-securiști, formați la școală de la Bran. („Szekus” múltú bírák, a brani belügyi tisztai iskola neveltjei.) România Liberă, 11 martie 2008, <http://www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/investigatii/>

- magistratii-securisti-formati-la-scoa-la-de-la-bran-119826.html.
- 46 A román eset nemzetközi összehasonlításban: *Stan, Lavinia*: The Vanishing Truth? Politics and Memory in Post-Communist Europe. *East European Quarterly* 40. (2006), 4. sz. 383–408.
- 47 *Grosescu, Raluca – Ursachi, Raluca*: Justiția penală de tranziție. De la Nürnberg la postcomunismul românesc. (Az átmeneti igazságszolgáltatás. Nürnbergről a romániai posztkommunizmusig.) Iași, 2009, 20–28.
- 48 *Andrescu, Gabriel*: Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității. (Tudósok, ellenállók és az iratok. A Securitate levéltárának manipulálása.) Iași, 2013, 11–15.
- 49 *Verdery, Katherine*: Postsocialist Cleansing in Eastern Europe: Purity and Danger in Transitional Justice. In: *Socialism Vanquished, Socialism Challenged: Eastern Europe and China, 1989–2009*. Szerk. Bandelj, Nina – Solinger, Dorothy J. Oxford, 2012, 63–82.
- 50 Iluzia anticommunizmului. *Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*. (Az anticommunizmus mint illúzió. A Tismăneanu-jelentés kritikai olvasata.) Szerk. Ernu, Vasile – Rogozanu, Costi – Siulea, Ciprian – Tichindeleanu, Ovidiu. Chișinău, 2008. A kommunizmus megítéléséről folyó értelmiségi harcokat baloldali perspektívából elemzi: *Poenaru, Florin*: Contesting Illusions: History and Intellectual Class Struggle in Post-Communist Romania. PhD Thesis, Central European University. Bp., 2013.
- 51 Lásd a Victor Roncea népszerű blogján végzett karaktergyilkosságot: <http://roncea.ro/tag/tismaneanu/>.
- 52 A vitáról lásd *Ronald Aronson* színvonalas összefoglalóját: *Communism Posthumus' Trial*. *History and Theory* 42. (May 2003), 222–245.
- 53 *Ciobanu, Monica*: Criminalising the Past and Reconstructing Collective Memory: The Romanian Truth Commission. *Europe–Asia Studies* 61 (2009), 2. sz. 334.
- 54 *King, Charles E.*: Remembering Romanian Communism. *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Raport Final*. *Slavic Review* 66. (Winter, 2007), 4. sz. 718–723.
- 55 *Salat Levente*: A kommunizmus romániai öröksége és az erdélyi magyarok. *Magyar Kisebbség* 45–46. (2008), 1–2. sz. 19.
- 56 *Fülöp Mihály*: Sztálin adománya. A Tismăneanu-jelentésről. *Magyar Kisebbség* 45–46. (2008), 1–2. sz. 98.
- 57 Egyetlen magyar vonatkozású példát emelek itt ki, Köncei Csilla kolozsvári antropológus 2007 óta vezetett szekusblogját, amelyben saját édesapja állambiztonsági dosszióját dolgozza fel, és feltárja a város értelmiségének súlyos érintettségét: <http://konzeicsilla.egologo.transindex.ro/>.